

FAN:

Quruqlik gidrologiyasi

MAVZU
03

Daryo havzasining tabiiy geografik xususiyatlari. Daryo vodiysi va o'zani

NAZARALIYEV DILSHOD
VALIDJANOVICH

Gidrologiya va
gidrogeologiya kafedrası
dotsenti

Reja:

- Daryo havzasining geografik o'rni va geologik tuzilishi. Daryo havzasining relefni va iqlim sharoiti. Daryo havzasining tuproq va o'simlik qoplami, hidrografiyasi. Daryo havzasining morfometrik xususiyatlari
- Daryo vodiysi elementlari. Daryo vodiysining kondalang qirqimi. Daryo o'zani va qayir. Vodiy tubi, talveg, terrasalar, yonbag'irlar va vodiy qoshi.

Daryo
oqimi

yomg'ir
suvlardan

hamda

muzliklarning
erishi
hisobiga

hosil
bo'ladi

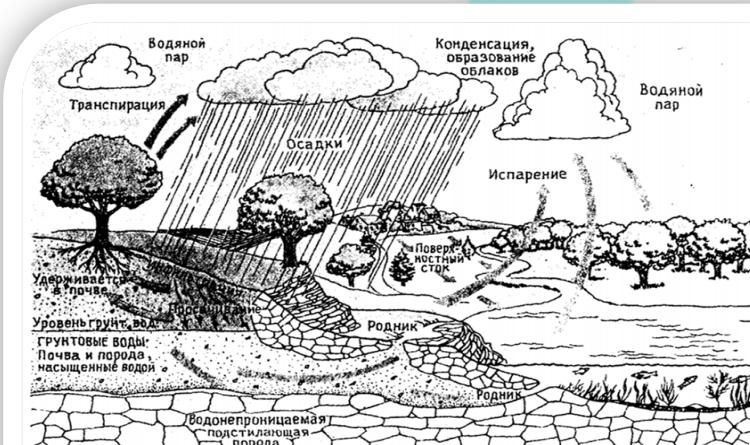
Bu
jarayonlarda

yer sirtida
hosil bo'lgan
suvning bir
qismi

yer
ostiga
shimiladi

bir qismi
bug'lanadi

faqt qolgan
qismigina oqim
hosil bo'lishida
ishtirok etadi.

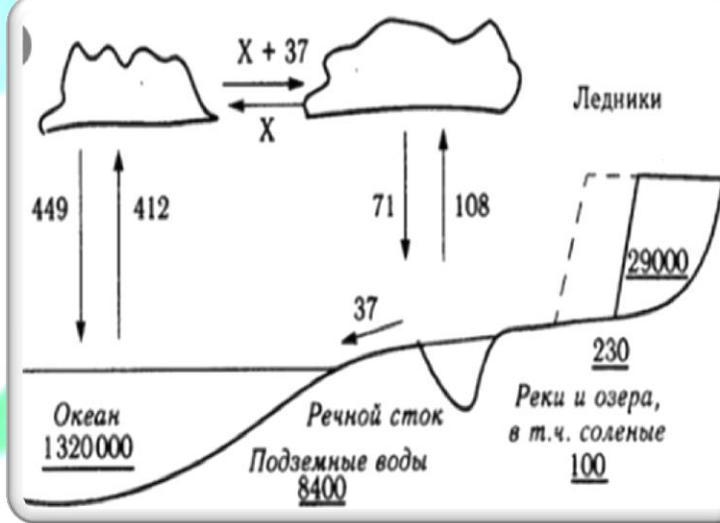

Oqim hosil sharti

Yomg'irning
yog'ishi yoki qor va
muzlikning erish
jadalligi

yer ostiga shimalish
hamda bug'lanishning
birgalikdagi jadalligidan
katta bo'lgandagina

oqim hosil
bo'ladi.

Dastavval oqim
jilg'alar
ko'rinishida
bo'ladi

jilg'alar
qo'shilib

vaqtinchalik
oqar
suvlarni

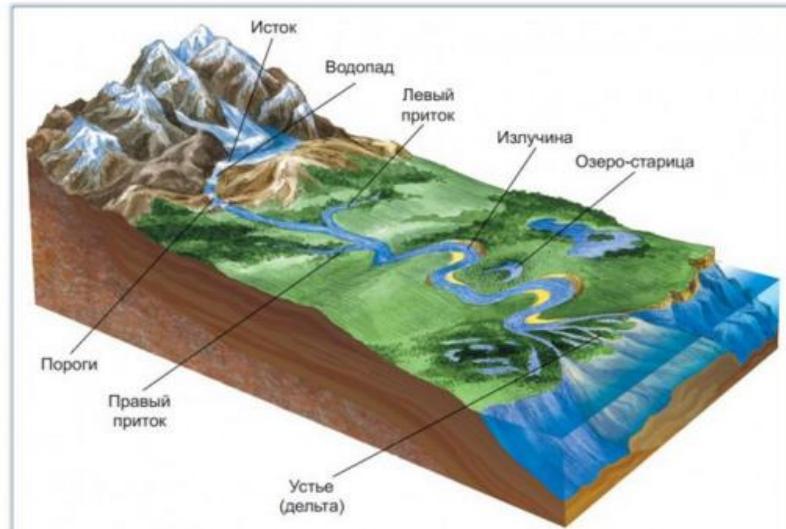

o'zanda doimiy
oquvchi
soylarni hosil
qiladi

daryo
oqimi hosil
bo'ladi

Soylar
suvining
qo'shilishidan

Daryo
oqimiga

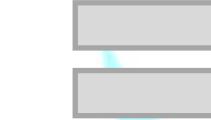
yer osti suvlari
ham kelib
qo'shiladi

Daryo
oqimi

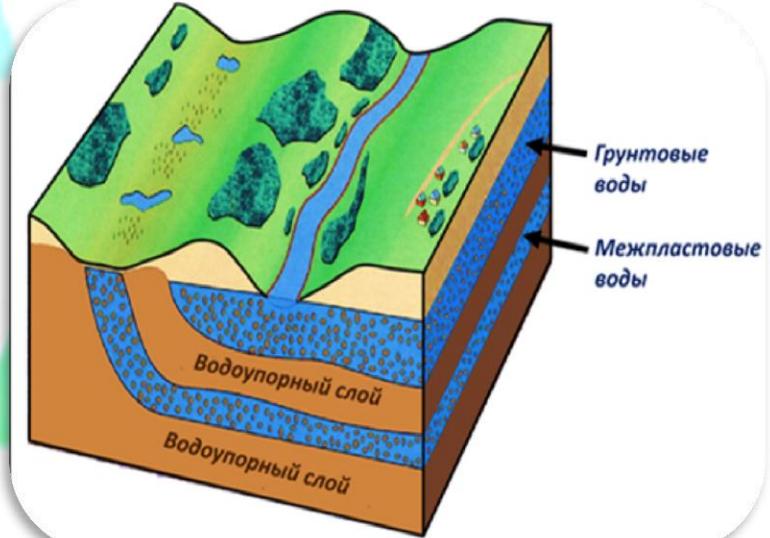
yer yuzasi

yer osti
suvlarning

yig'indisidan
iborat
bo'ladi.

Daryo oqimining hosil bo‘lishiga

kabi tabiiy geografik omillar ta’sir etadi.

Oqim hosil bo'lish jarayoniga

insonning
daryo
havzasidagi
xo'jalik faoliyati
ham jiddiy
ta'sir ko'rsatadi

Влияние хозяйственной деятельности на режим рек можно разделить на две группы:

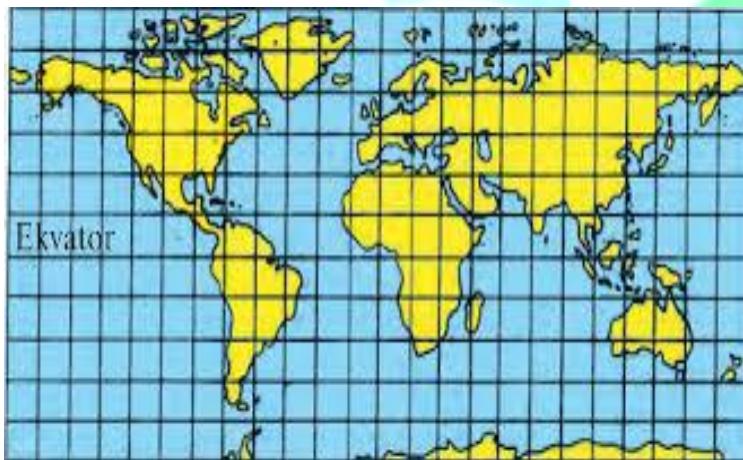
- с прямым воздействием на сток;
- с косвенным воздействием на сток.

Daryo havzasining
geografik o'rni

daryo havzasi joylashgan
hududning eng chekka
janubiy va shimoliy nuqtalari

eng chekka g'arbiy va sharqiy
nuqtalari nazarda tutiladi

Shu ma'lumotlarga
ega bo'lsak

daryo havzasining
qaysi materikda

qaysi kenglikda

qaysi mamlakat
hududida
joylashganligi

haqida
dastlabki
tasavvurga ega
bo'lamiz

Er usti va osti
suvlarining to'planish
va sarflanish sharoiti

havzaning
geologik
tuzilishi

jinslarining
litologik
tarkibi

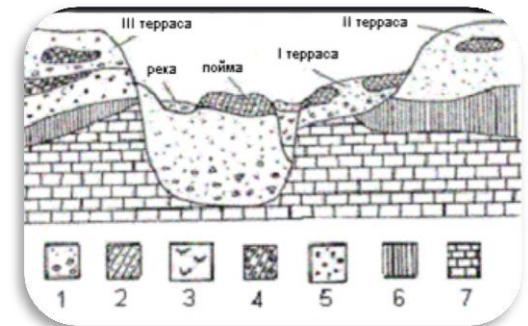
suv o'tkazmas
qatlamlarning
joylashish chuqurligi

oqim hosil
bo'lishiga

miqdoriga

yil ichida
taqsimlanishiga

ta'sir etadigan
jiddiy omillardan
hisoblanadi

Relyefning
oqimga
bevosita
ta'siri

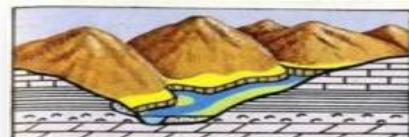
havzaning
nishabligi orqali
ifodalanadi

havzaning
nishabligi katta
bo'lsa

oqim jadal
sur'atda
hosil bo'lib

daryo
o'zaniga oqib
kelish vaqtি
qisqaradi

yer ostiga
shimilish va
bug'lanishga
kam miqdorda
suv sarf
bo'ladi.

жасақ мөйнө
жасақ мөйнө
1-я терраса
2-я терраса
уступчатая терраса и пойма
река
старинное озеро

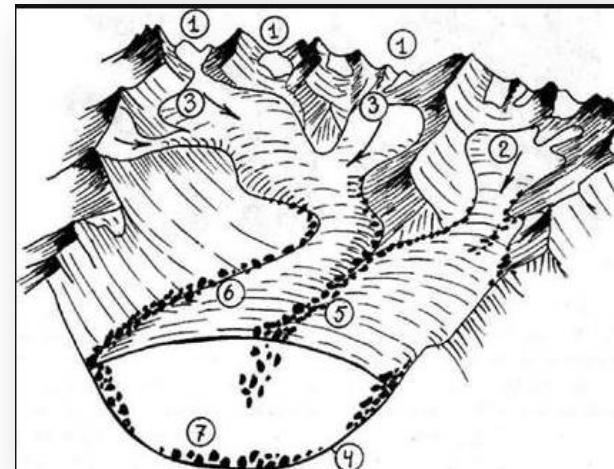
{

=

Havza relyefining
oqim hosil bo'lishiga
bilvosita ta'siri

daryo havzasi suv
balansining asosiy
elementlari bo'lgan

yog'insochin, bug'lanish,
yer ostiga shimalish va
havzada to'planadigan
suv miqdori orqali
seziladi.

Iqlimi omillar deganda

atmosfera yog'inlari

bug'lanish

havo harorati

havo namligi

shamol

Shu omillardan qaysi birining oqimga hal etuvchi va bevosita ta'sir etishini bilish uchun

$$X_0 = U_0 + Z_0$$

$$U_0 = X_0 - Z_0$$

$$X_0 = U_0 + Z_0$$

$$\begin{matrix} \\ \end{matrix}$$

$$U_0 = X_0 - Z_0$$

X₀- havzaga yog'adigan o'rtacha ko'p yillik yog'in miqdori;

Z₀- havzadan bo'ladigan o'rtacha ko'p yillik bug'lanish miqdori;

U₀ - daryo oqimining o'rtacha ko'p yillik miqdori.

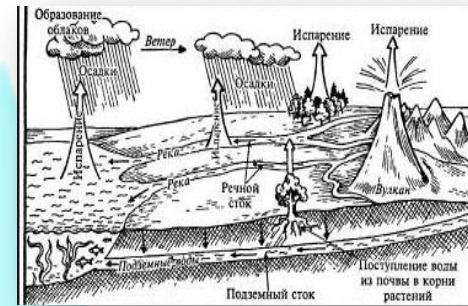
Климат влияет на:

1. МНОГОВОДНОСТЬ РЕК
2. ПИТАНИЕ РЕК
3. РЕЖИМ РЕКИ
4. ЛЕДОСТАВ НА РЕКАХ

На основе анализа климатической карты выявите это влияние?

Iqlimning daryo oqimiga ta'sir etuvchi asosiy elementlari

atmosfera
yog'inlari

bug'lanishdir

Bir xil tabiiy sharoitda daryo havzasiga qancha ko'p yog'in yog'sa

oqim shuncha ko'p miqdorda hosil bo'ladi

Ular orasidagi bog'liqlikni analitik ko'rinishdagi ifodasi

$$U_0 = f(x_0)$$

Tuproq
qoplamingin oqim
hosil bo'lishiga
ta'siri

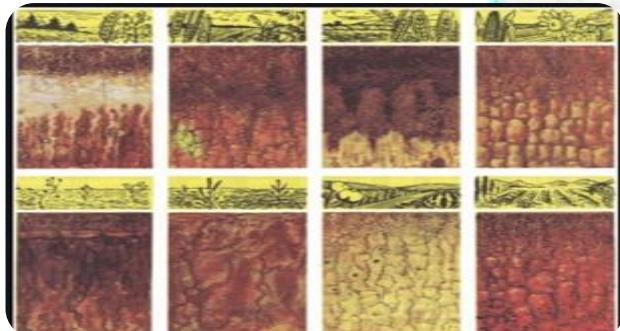
suv shimish va
shimilgan suvni o'zida
ushlab tura olish
imkoniyati bilan
xarakterlanadi.

Tuproq
zarrachalarining
o'lchamlari qancha
katta bo'lsa

shuncha ko'p
miqdordagi
suvni shimadi

Masalan

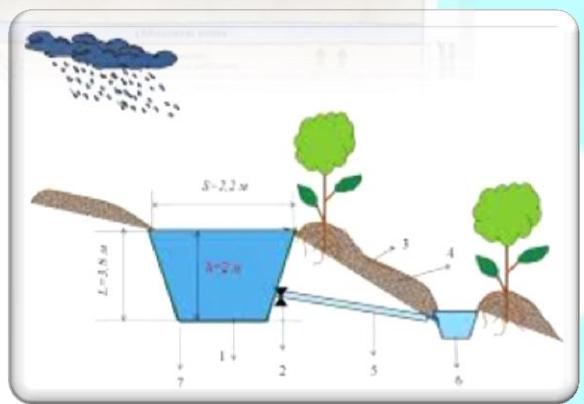
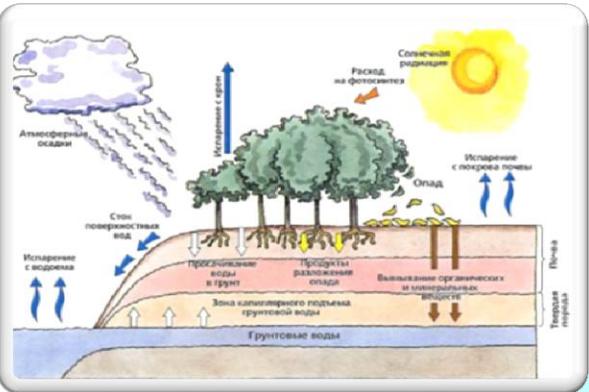
qumli tuproq loy tuproqqa
nisbatan 5-10 marta ko'p
suvni shima oladi.

Daryo havzasidagi
o'simlik qoplaming
oqim hosil bo'lishiga
ta'siri

o'simlik
qoplami

atmosfera
yog'inlarining bir
qismini o'zida ushlab

ildizlari yordamida doimiy ravishda
tuproqdan ma'lum miqdordagi
namlikni olib yog'inning yanada
ko'proq qismining bug'lanishiga imkon
beradi;

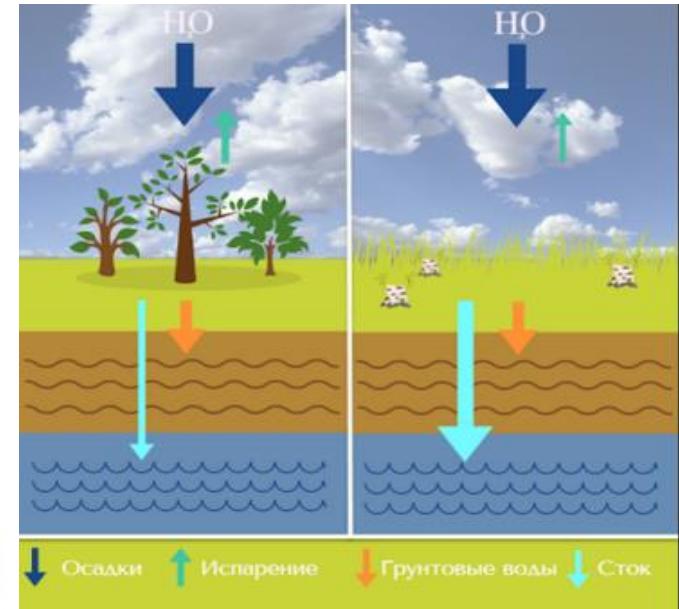

o'simlik qoplami

o'z tanasi bilan tuproq yuzasini to'sadi, uning isib ketishiga yo'l qo'ymaydi va natijada, bug'lanish miqdorini kamaytiradi

yer yuzasi g'adir-budurligini orttiradi, bu esa yuzada suvning oqish tezligini kamaytirib, ko'p miqdordagi suvning yer ostiga shamilishiga imkon beradi

o'rmonlar, yer sirtidagi qorning erishini sekinlashtiradi va bu bilan yer ostiga shamilishni kuchaytiradi .

Ko'llar, botqoqliklar va muzliklarning ta'siri

Daryo havzasida
mavjud bo'lgan
ko'llar, botqoqliklar

ma'lum
darajada
oqimni
boshqarib

uning yil ichida
nisbatan tekis
taqsimlanishiga
sabab bo'ladi.

Botqoqliklar haqida
ham yuqoridagi kabi
fikrlarni bildirish
mumkin

Ularning
daryo oqimiga
ta'siri shimoliy
hududlarda
sezilarlidir.

Havzadagi
ko'llar
ta'sirida

kam suvli davrda
daryoda oqim
nisbatan ko'p bo'lib

to'linsuv davrida esa
oqim ko'lsiz
daryolarga nisbatan
kam bo'ladi

daryo oqimi

ko'llar ta'sirida

tabiiy
ravishda
boshqariladi

Daryo
havzasida
muzliklarning
mavjudligi

oqimning yil
davomida

yillararo
taqsimlanishiga

Masalan

O'rta Osiyo
tog'laridagi
muzliklar hisobiga
to'yinadigan
daryolar
(Zarafshon, Norin,
Vaxsh) oqimining
asosiy qismi iyul-
sentyabr oylariga
to'g'ri keladi.

Shu davrdagi issiqlik balansi
esa u yildan bu yilga kam o'zgaradi,
binobarin oqim miqdori ham yildan-
yilga kam o'zgaradi.

inson xo'jalik faoliyatining
daryo oqimiga ta'siri

suv omborlari, suv
elektr stansiyalari
(GES) qurish

daryo oqimini
havzalararo qayta
taqsimlash

sug'oriladigan erlar
maydonini
kengaytirish

daryo havzasidagi
botqoqlik yerlarni
quritish

yirik shaharlar va aholi
punktlarini suv bilan
ta'minlash

daryolar suv to'playdigan
yirik maydonlarda
agrotexnika tadbirlarini

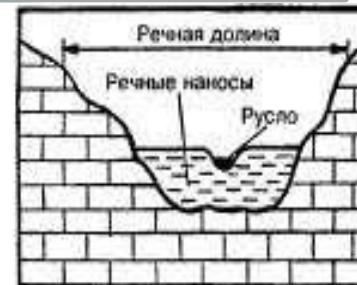
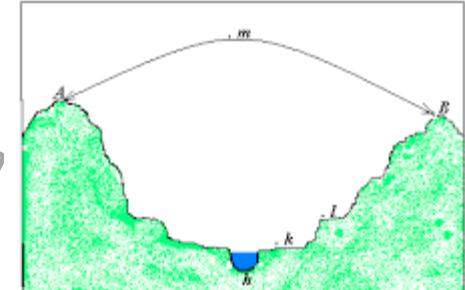
yirik sanoat korxonalarini
(qog'oz ishlab chiqaruvchi,
kimyo, metallurgiya,
to'qimachilik) suv bilan
ta'minlash

Daryo vodiysi

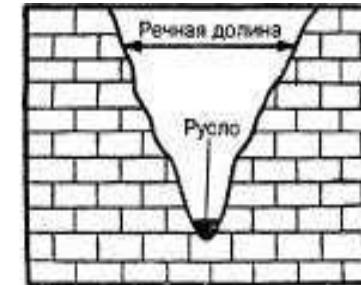
suv oqimining yer sirtida bajargan ishi natijasida vujudga kelib

daryoning boshlanishidan quyi qismi tomon ketgan yassi yonbag'irlari va nishabligi bilan xarakterlanadi.

Равнинная река

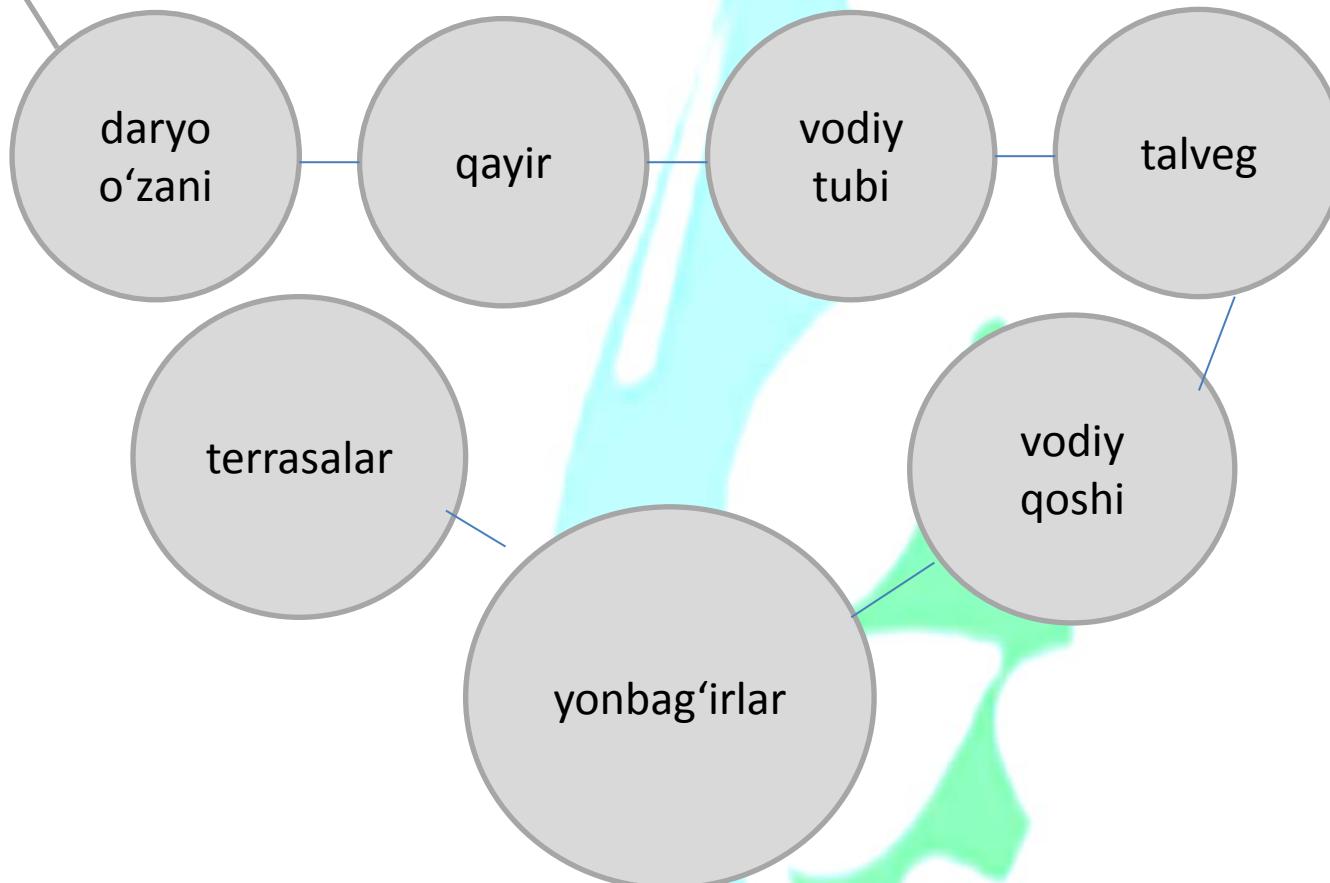
Горная река

Поперечный профиль долины рек

Ma'lumki, ikki daryo vodiysi o'zaro kesishmaydi

lekin ular birgalikda umumiyligi vodiyni tashkil qilishi mumkin.

daryo vodiysida
quyidagi elementlar
mavjud bo'ladi

daryo
o'zani

vodiyning
oqar suv
egallagan
qismi

Daryo
o'zanining
shakli

vodiyning
geologik
tuzilishi

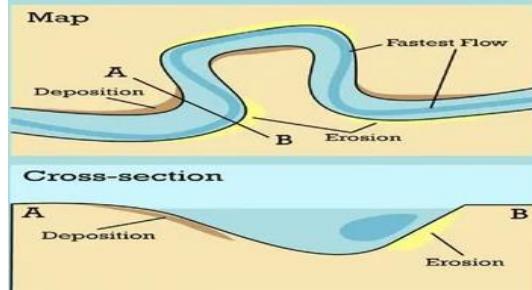
tashkil etgan
tog' jinslarining
turi

daryoning
suvlilik darajasi

boshqa bir
qator omillarga
bog'liq holda

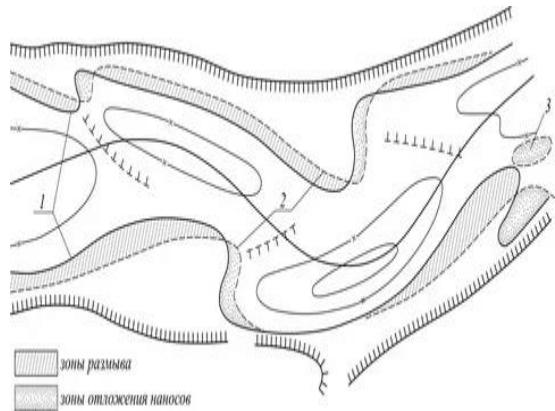
daryo uzunligi
bo'yicha
o'zgaruvchan
bo'ladi

Русло –
углубление в
рельефе, по
которому
текет поток
воды.

Daryo
o'zanining
shakli

planda
izobatlar bilan
ifodalanadi.

o'zanning
ko'ndalang qirqimi

Daryoning oqim yo'naliishiga
perpendikulyar qirqim

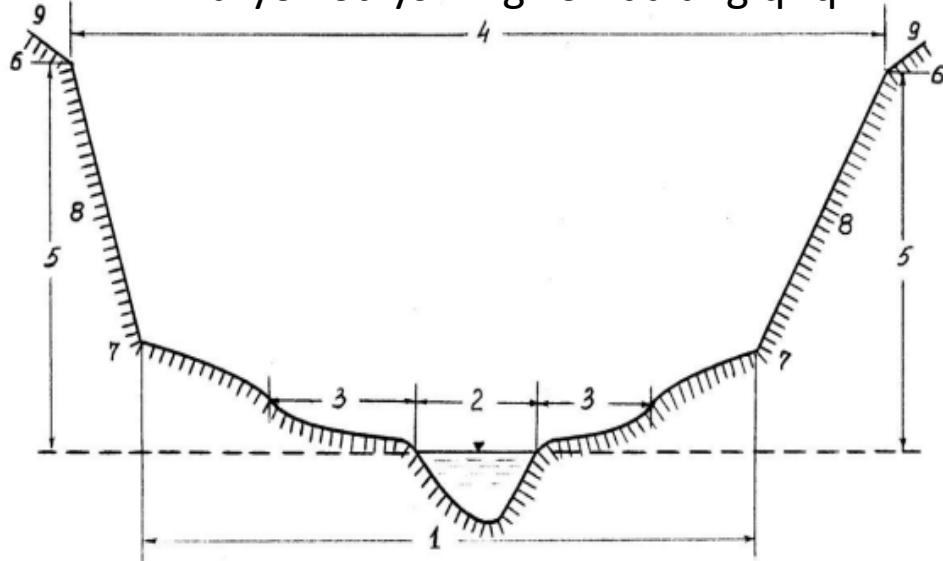
jonli kesma
maydoni

Ko'ndalang qirqimning
suv oqayotgan qismi

harakatsiz o'lik
maydon

ko'ndalang qirqimda suv
oqmaydigan joylar

Daryo vodiysining ko'ndalang qirqimi

1 - vodiy tubi, 2 - daryo o'zani, 3 - qayir, 4 - vodiy kengligi,
5 - vodiy poyi, 6 - vodiy qoshi, 7 - yonbag'ir poyi,
8 - vodiy yonbag'irlari, 9 - vodiyiga tutash yerlar

Ko'ndalang
qirqim yuzasi
(W)

$$W = \frac{(\theta_1 * h_1)}{2} + \frac{(h_1 + h_2)}{2} * \theta_2 + \dots + \frac{(h_6 + h_5)}{2},$$

Ko'ndalang
qirqimning
namlangan
perimetri (P)

o'zan tubi
chizig'ining uzunligidan
iboratdir

ifodada: h_1, h_2, \dots, h_5 - o'lchanan chuqurliklar; $\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_6$ - chuqurlik
o'lchanan nuqtalar orasidagi masofalar (kengliklar).

Ko'ndalang
qirqimning gidravlik
radiusi (R)

$$R = \frac{W}{P}$$

Ko'ndalang qirqimning suv yuzasi bo'yicha kengligi

bevosa o'lchab aniqlanadi

Eng katta chuqurlik (h_{max})

Ko'ndalang qirqimning o'rtacha chuqurligi ($h_{o'rt}$)

daryoning kengligi (B)

o'lchash natijalari tahliliga asosan aniqlanadi

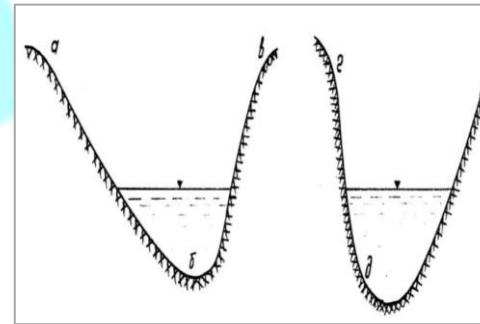
$$h_{o'rt} = \frac{W}{B}$$

Daryo qirg'og'ining turlari

ab - yotiq qirg'oq,

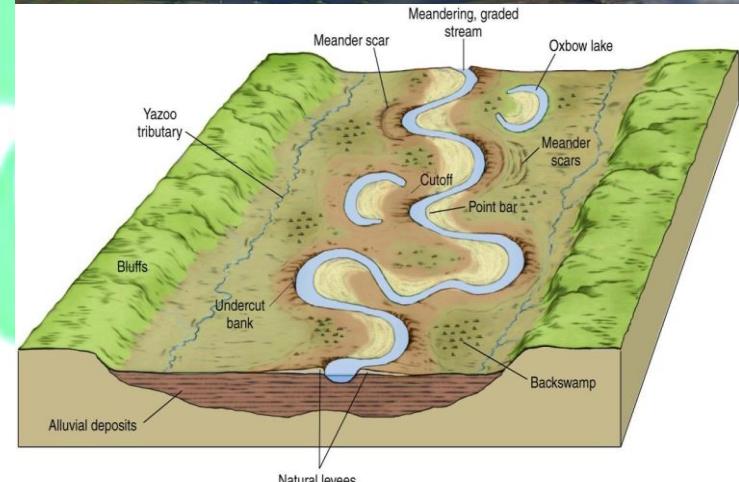
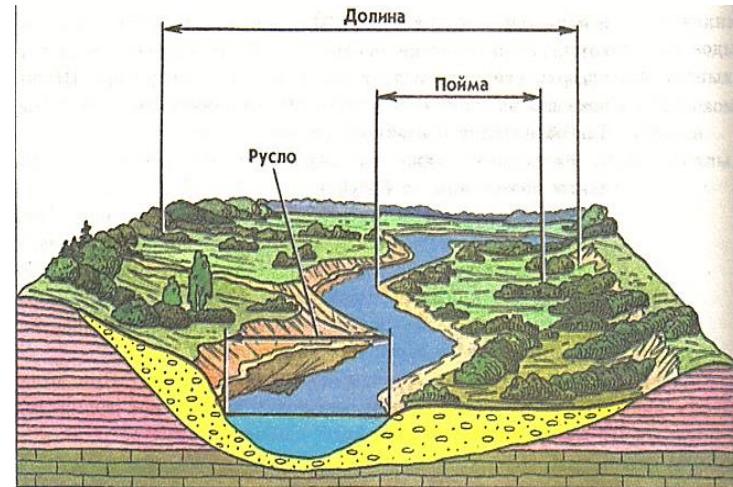
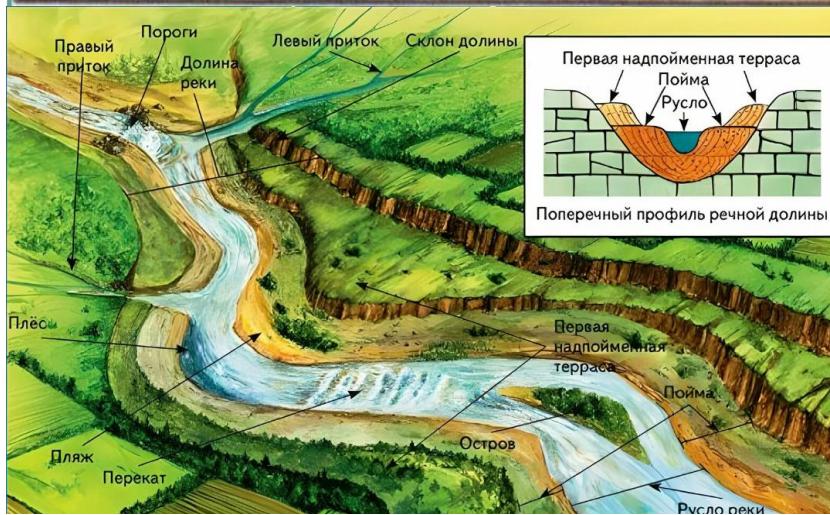
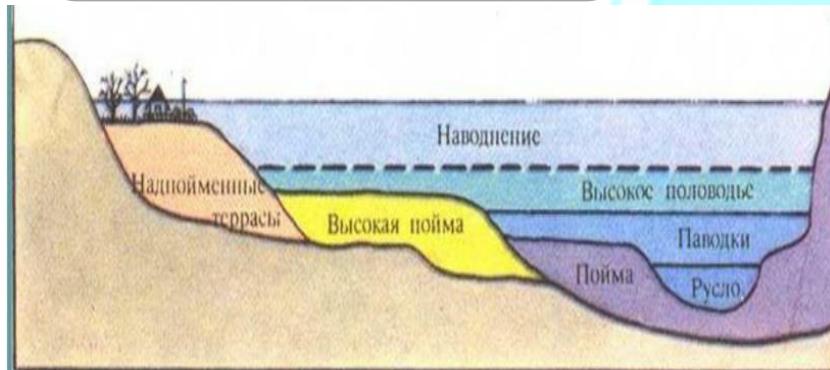
bv - nisbatan tik qirg'oq

gd - jarsimon qirg'oq

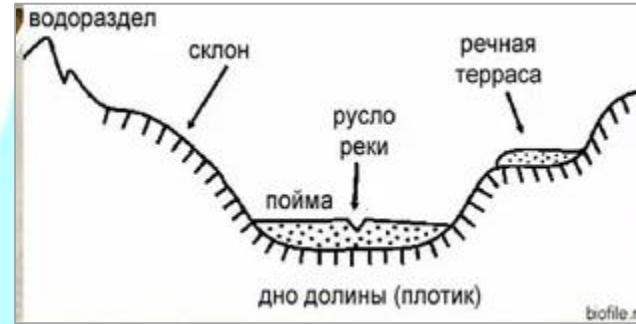
qayir

daryoda toshqin yoki
to'linsuv kuzatilganda
vodiyning suv bosadigan
qismi

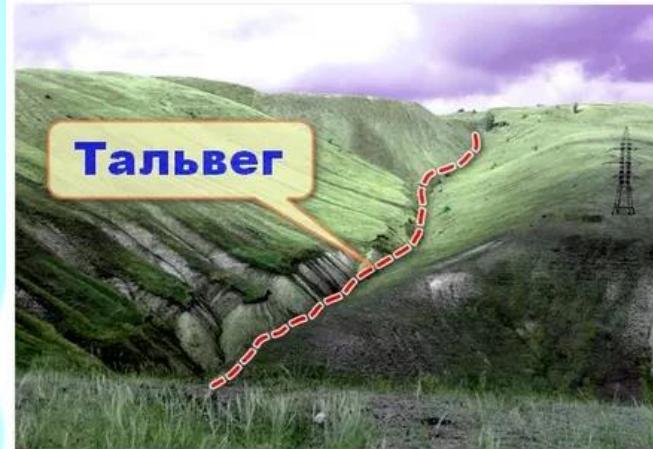
vodiy tubi

daryo o'zani va qayir
birgalikda vodiy tubi deb
ataladi

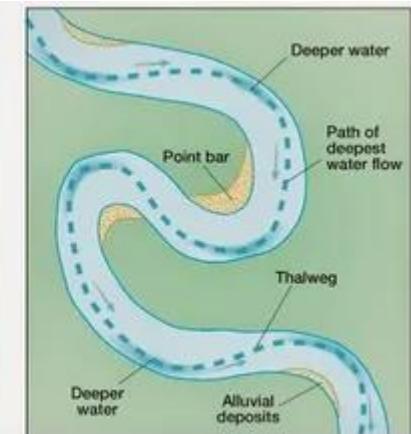
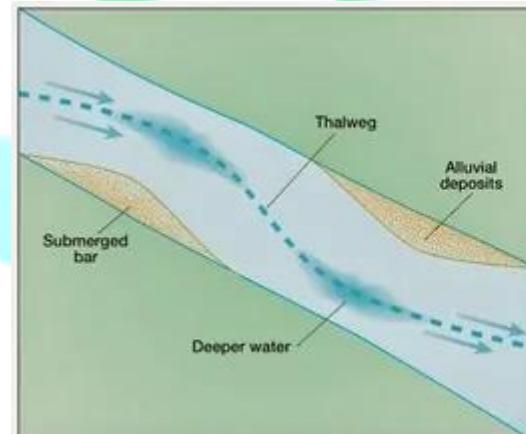
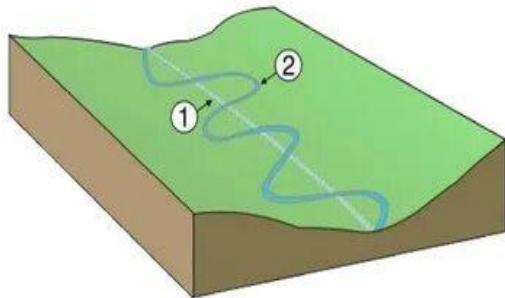

talveg

daryo uzunligi bo'yicha
o'zandagi eng chuqur
nuqtalarni
tutashtiradigan egri
chiziq

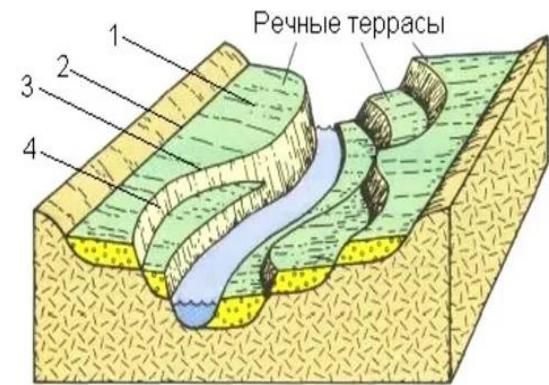
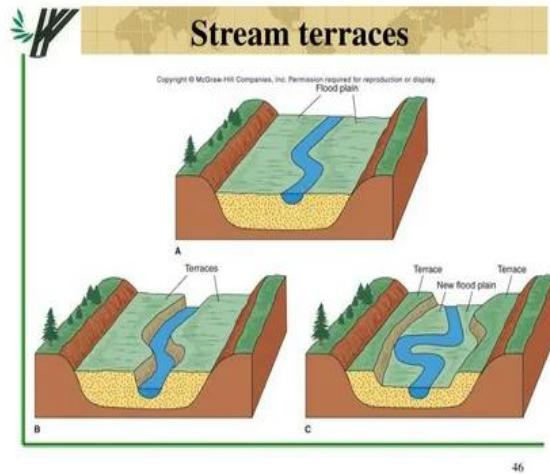
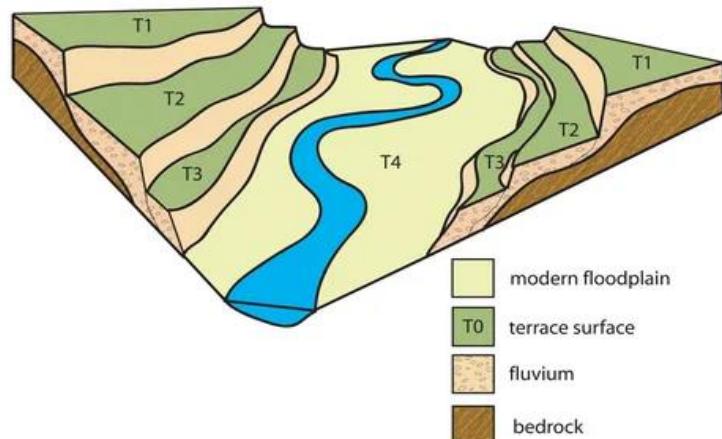

Схематическое изображение образования
меандрирования реки в долине
(1 — тальвег, 2 — излучины)

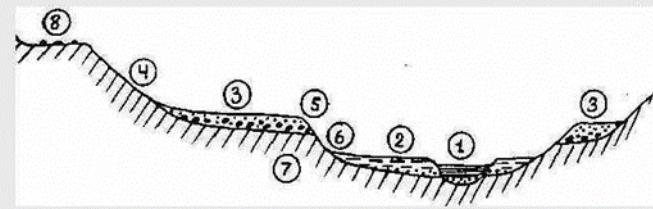

terrasalar

yonbag'irlardagi
gorizontal yoki
biroz qiyalikka ega
bo'lgan
maydonchalar

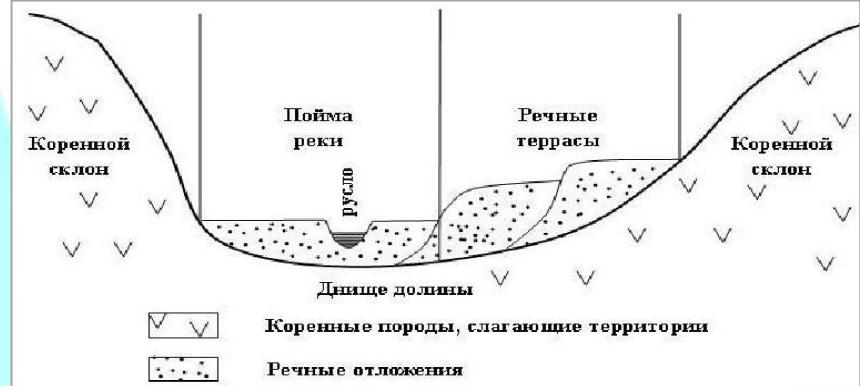
Строение и типы речных террас

1 – река, 2 – пойма, 3 – I надпойменная цокольная терраса, 4 – тыловой шов террасы, 5 – бровка террасы, 6 – уступ террасы; 7 - коренные породы, 8 - эрозионная терраса

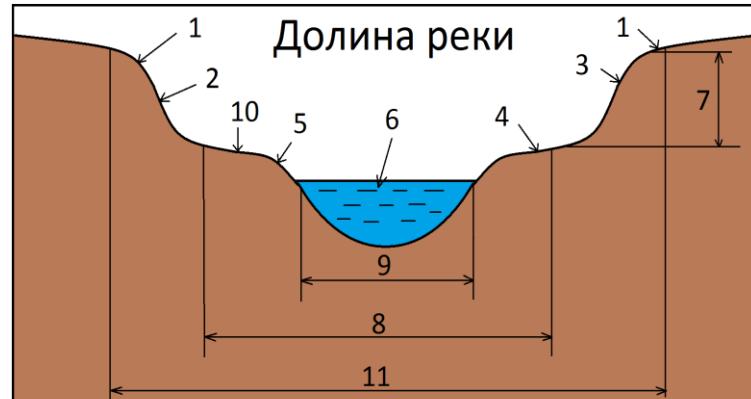
yonbag'irlar

vodiy tubini ikki yondan
chegaralab turuvchi va
daryoga qarab qiya
joylashgan maydonlar

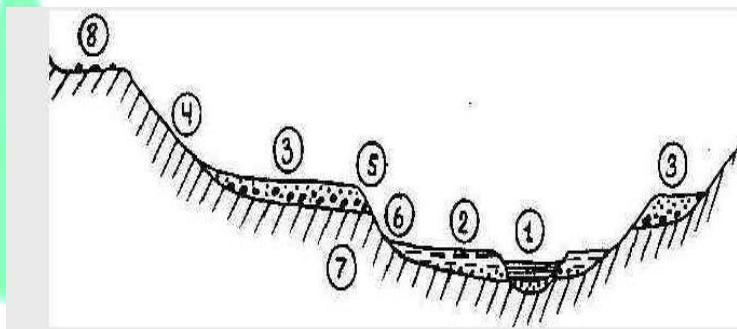

vodiq qoshi

vodiq uzunligi bo'yicha
yonbag'irlarning eng
yuqori nuqtalarini
tutashtiruvchi chiziq

1 - бровка, 2 и 3 - левый и правый склоны (борты), 4 - пойма,
5 - уровень поймы в половодье, 6 - уровень воды в межень,
7 - высота берега, 8 - ширина в половодье, 9 - ширина в межень,
10 - надпойменная терраса, 11 - ширина долины.

1 – река, 2 – пойма, 3 – I надпойменная цокольная терраса, 4 – тыловой шов террасы, 5 – бровка террасы, 6 – уступ террасы; 7 - коренные породы, 8 - эрозионная терраса

Daryo
vodiysining

tuzilishi

shakli

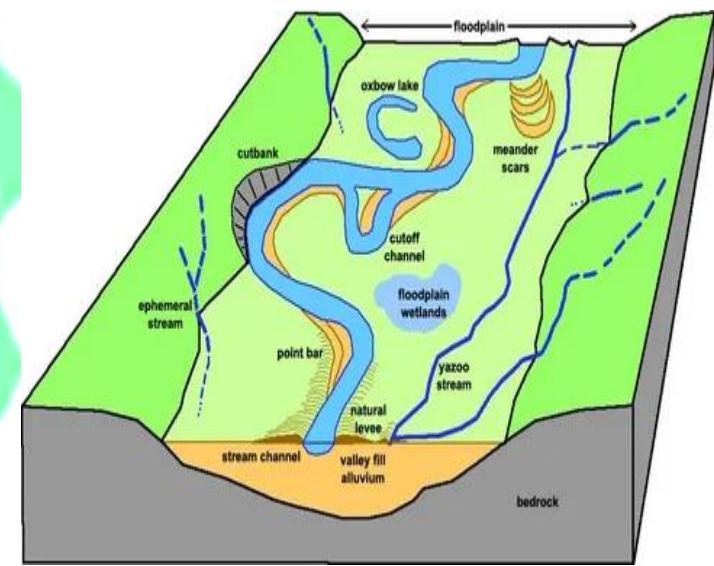
o'Ichamlari

Masalan

yonbag'irlar
qiyaligining katta yoki
kichikligi daryoning
loyqaligiga ta'sir qilsa

o'zanning egribugriligi
unda oqayotgan
suvning tezligiga ta'sir
ko'rsatadi.

daryoning suv
rejimiga katta ta'sir
ko'rsatadi

Adabiyotlar:

- 1.T. Davie. Fundamentals of hydrology. Second edition. Madison Avenue, New York, 2008 y. 221 p.
- 2.Elizabeth M. Shaw Hydrology in Practice.Third Edition.2005.-145b.
- 3.Rasulov A.R., Xikmatov F.X., D.P. Aytboev. Gidrologiya asoslari, «Universitet», Toshkent, 2003,326 bet.
- 4.Karimov S.K., Akbarov A.A., Jonqobilov U. Gidrologiyia, gidrometriyia va oqim hajmini rostlash.Darslik. – T.: O'qituvchi, 2004.-230 b.
- 5.Akbarov A.A., Nazaraliev D.V., Xikmatov F.X. «Gidrometriya» fanidan o'quv qo'llanma,TIMI,Toshkent, 2008y.154 bet.
- 6.Melnikova T.N. Praktikum po hidrologii, Uchebnik. Maykop – 2012 g. 153 b.
- 7.A.V.Savkin, S.V.Fedorov. Gidrologiya. O'quv qo'llanma. – Sankt-Peterburg.:2010.-102b.

<https://moodle.tiame.uz/course/view.php?id=705>

E'TIBORINGIZ UCHUN RAHMAT!

NAZARALIYEV DILSHOD
VALIDJANOVICH

Gidrologiya va
gidrogeologiya kafedrasи
dotsenti

+ 998 71 237 0971

dnazaraliyev@yandex.com

NAZARALIYEV DILSHOD